

NECHA XIL HAQIQAT MAVJUD? RELATIVIZM VA ABSOLYUTIZM BAXSI

Asqarova Madina Asqar qizi

Toshkent davlat tibbiyot universitet
2-son davolash fakulteti, 119-guruh talabasi

Umarova Farida Saidikramovna

Ilmiy rahbar: Ph.D., Dotsent

Xurramov Ramazon Sadatovich

Yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan o'rinbosari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17287910>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-oktabr 2025 yil

Ma'qullandi: 05-oktabr 2025 yil

Nashr qilindi: 07-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

Relativizm, absolyutizm,
haqiqat nazariyasi,
epistemologiya, din va haqiqat,
ilmiy metodologiya, post-
haqiqat davri, tanqidiy
tafakkur, falsafiy talqin, ijtimoiy
kontekst, mutlaq bilim, nisbiylik,
xalqaro tashkilotlar, empirik
dalil, muloqot.

ABSTRACT

Ushbu maqola haqiqat tushunchasining absolyut va nisbiy jihatlarini tahlil qilib, savol qo'yadi: "Haqiqat mutlaqmi yoki kontekstga bog'liqmi, va bu farq zamonaviy jamiyatda qanday oqibatlariga olib keladi?" Tadqiqot tarixiy-falsafiy tahlil va nazariy sintez usullariga tayangan: klassik faylasuflar (Platon, Dekart, Gegel), relativizm vakillari (Protagor, Nitshe, Lyotard), diniy paradigmalar (Islom, Xristianlik, Buddaviylik, Hinduizm) hamda ilm-fandagi paradigmaviy burilishlar (Nyuton — Eynshteyn — kvant fizikasi) misollari solishtiriladi. Natijada muallif mutlaq va nisbiy yondashuvlarning cheklovlarini ko'rsatib, ularni qarama-qarshi emas, balki muloqot va interdisiplinar sintez yo'li bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Maqola ta'lim, ilmiy kommunikatsiya va diniy-ma'naviy dialoglar uchun amaliy tavsiyalar beradi..

Haqiqat — inson tafakkurining eng qadimiy, eng murakkab va eng bahsli tushunchalaridan biridir. U nafaqat falsafa, balki din, ilm-fan, madaniyat va siyosat sohalarida ham markaziy o'rin egallaydi. Har bir inson dunyoni o'z tajribasi, qadriyatlarini va kontekstiga asoslanib idrok etadi. Shu bois, haqiqatni anglash va talqin qilish turlicha bo'lishi tabiiydir.

Falsafa tarixida haqiqat masalasi asosan ikki asosiy yondashuvda ko'riladi: absolyutizm va relativizm. Absolyutizmga ko'ra, haqiqat o'zgarmas, universal va inson qarashidan mustaqil mavjuddir. Relativizm esa haqiqatni subyektiv, kontekstga bog'liq va shaxsiy tajribaga muvofiq deb biladi. Bu ikki yondashuv o'rtasidagi bahs nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb bo'lib, zamonaviy jamiyatda haqiqatning qanday shakllanishi, kim tomonidan belgilanishi va qanday qabul qilinishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu maqola haqiqat tushunchasining falsafiy, diniy va ilmiy talqinlarini tahlil qiladi hamda quyidagi savollarga javob izlaydi:

- Haqiqat mutlaqmi yoki nisbiymi?
- Relativizm va absolyutizm o'rtasidagi qarama-qarshilik qanday tarixiy va zamonaviy shakllarda namoyon bo'ladi?
- Zamonaviy jamiyatda haqiqatni qanday muvozanatli tarzda anglash mumkin?

Maqolaning maqsadi — haqiqatga oid turli yondashuvlarni solishtirish, ularning epistemologik asoslarini ochib berish va o'quvchiga tanqidiy tafakkur orqali mustaqil pozitsiya shakllantirish imkonini yaratishdir.

Asosiy bo'lim: Haqiqatning falsafiy ko'rinishlari

1. Falsafada haqiqat muammosi

Haqiqat tushunchasi falsafa tarixida eng ko'p bahs qilingan, eng murakkab va ko'p qirrali mavzulardan biridir. Faylasuflar uni anglash, ta'riflash va asoslash uchun turli nazariy yondashuvlar ishlab chiqqan. Bu yondashuvlar orasida **absolyutizm** va **relativizm** eng asosiy epistemologik pozitsiyalar sifatida ajralib turadi.

Absolyutizm tarafdorlari haqiqatni o'zgarmas, universal va inson tafakkuridan mustaqil mavjud deb bilishadi. Masalan, Platon o'zining "g'oyalar olami" nazariyasida sezgi bilan idrok qilinadigan dunyoni soxta ko'rinish deb ataydi, haqiqiy bilim esa faqat aqliy idrok orqali anglanadi [2]. Dekart esa "Men o'ylayman, demak mavjudman" degan aksiomatik haqiqatdan kelib chiqib, bilimning mutlaq poydevorini izlaydi [1]. Gegel haqiqatni tarixiy taraqqiyotda mutlaq ruhning o'zini anglash jarayoni sifatida talqin qiladi — ya'ni haqiqat vaqt va tafakkur orqali ochiladi, lekin mohiyatan o'zgarmasdir [3].

Relativizm esa haqiqatni subyektiv, kontekstga bog'liq va o'zgaruvchan deb tushuntiradi. Protagorning mashhur "Inson barcha narsalarning o'lchovidir" degan gapi haqiqatning shaxsiy tajriba bilan bog'liqligini ko'rsatadi [5]. Nitshe esa "Hech qanday fakt yo'q, faqat talqinlar bor" degan fikri bilan mutlaq bilimni inkor qiladi va haqiqatni kuch, madaniyat va ijtimoiy kontekst bilan bog'laydi [6]. Zamonaviy postmodernist Lyotard esa "katta haqiqatlar"ga ishonch yo'qolganini ta'kidlab, ko'p talqinlilikni haqiqatning zamonaviy shakli deb ko'rsatadi [4].

Bu ikki yondashuv o'rtasidagi bahs — haqiqatni qanday anglash, kim belgilaydi, va u qanday sharoitda o'zgaradi degan savollarga javob izlashda markaziy o'rin tutadi. Maqolaning keyingi bo'limlarida biz bu bahsni din, ilm-fan va zamonaviy jamiyat kontekstida tahlil qilamiz.

2. Diniy tafovutlarda haqiqat

Falsafiy haqiqat bahsidan farqli ravishda, diniy yondashuvlar haqiqatni ko'proq **vahiy**, **ilohiy bilim** va **ma'naviy idrok** asosida tushuntiradi. Har bir din o'z haqiqat modelini taklif qiladi, ammo bu model ichida ham mutlaq va nisbiy elementlar mavjud.

Islomda "Haqq" — Allohning sifatlaridan biri bo'lib, mutlaq haqiqatni anglatadi. Qur'oni karimda haqiqat ilohiy manba sifatida ko'rsatiladi, inson esa uni to'liq idrok etishda chegaralidir [7]. Ash'ariy va Moturudiy aqidaviy maktablar haqiqatni vahiy orqali anglash mumkinligini ta'kidlaydi, ammo inson tafakkuri bu haqiqatni to'liq qamrab ololmaydi [8]. Shu bois, mutlaq haqiqat mavjud, lekin uni anglashda nisbiy tafsirlar paydo bo'ladi.

Xristianlikda haqiqat shaxs orqali namoyon bo'ladi: Injilda Iso Masih "Men — yo'l, haqiqat va hayotman" deydi [9]. Bu yondashuvda haqiqat ilohiy shaxsda mujassam, ammo uni anglash va talqin qilish turli konfessiyalarda farqlanadi. Katolik, pravoslav va protestant talqinlar haqiqatni turlicha izohlaydi — bu esa nisbiylik elementlarini keltirib chiqaradi.

Buddaviylik haqiqatni tajriba va ruhiy anglash orqali tushuntiradi. To'rt oliy haqiqat — hayot azobdan iborat, azobning sababi bor, undan qutulish mumkin, va qutulish yo'li mavjud — bu haqiqatlar shaxsiy ruhiy tajriba orqali anglanadi [10]. Bu yondashuvda haqiqat nisbiy, dinamik va ichki idrokka bog'liq.

Hinduizmda “Brahman” — mutlaq haqiqat sifatida ko’rsatiladi. Vedanta falsafasi bu haqiqatni anglashni maqsad deb biladi, ammo yo’llar — yoga, bhakti, jnana — turlicha bo’lgani uchun haqiqatga yetishish nisbiy yo’llar orqali amalga oshadi [11].

Shunday qilib, diniy yondashuvlarda **mutlaq haqiqat** mavjud deb e’tirof etiladi, ammo **insoniy tafsirlar** va **mazhabiy farqlar** sababli **relativistik elementlar** ham paydo bo’ladi. Bu esa diniy haqiqatni ham bir vaqtning o’zida ilohiy va insoniy, mutlaq va nisbiy deb ko’rishga imkonini beradi.

3. Ilm-fan va haqiqat dinamikasi

Falsafa va din haqiqatni anglashda ko’proq nazariy va ruhiy yondashuvlarga tayanadi. Ilm-fan esa haqiqatni tajriba, kuzatuv va dalil asosida izlaydi. Shu bois, ilmiy haqiqat doimiy ravishda o’zgaradi, yangilanadi va tekshiruvga ochiq bo’ladi. Bu yondashuv haqiqatni mutlaq emas, balki dinamik jarayon sifatida ko’rsatadi.

Masalan, **Nyuton mexanikasi** uzoq vaqt davomida “mutlaq ilmiy haqiqat” sifatida qabul qilingan. Biroq **A. Eynshteyn** nisbiylik nazariyasi orqali bu tushunchani kengaytirdi: vaqt va makon mutlaq emas, balki kuzatuvchiga bog’liq [12]. Keyinchalik **kvant fizikasida** esa haqiqatning o’zi kuzatuvchi ishtirokiga bog’liq ekani isbotlandi — ya’ni natija o’lchov usuliga qarab o’zgaradi [13].

Tibbiyot sohasida ham ilgari mutlaq deb hisoblangan qarashlar bugun inkor qilinmoqda. Masalan, avvallari neyronlar qayta tiklanmaydi degan fikr ustun bo’lgan, hozir esa **neyroplastiklik** nazariyasi bu fikrni rad etadi: miya o’zini tiklay oladi, yangi neyron aloqalar hosil bo’ladi [14]. Bu esa ilmiy haqiqatning vaqtga, metodga va texnologiyaga bog’liqligini ko’rsatadi.

Shuningdek, ilmiy haqiqat ko’pincha **ijtimoiy kontekst** bilan ham bog’liq bo’ladi. Pandemiya davrida **JSST** tomonidan berilgan tavsiyalar turli mamlakatlarda turlicha talqin qilindi — ba’zilar uni mutlaq haqiqat deb qabul qildi, boshqalar esa siyosiy manfaatlar bilan bog’ladi [17]. Bu holat ilmiy haqiqatning ham nisbiy qabul qilinishiga misol bo’la oladi.

Demak, ilm-fan haqiqatni qat’iy dogma sifatida emas, balki dalil asosida shakllanadigan, doimiy yangilanadigan bilim sifatida ko’rsatadi. Bu yondashuv relativizm va absolyutizm o’rtasidagi bahsni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi: ilmiy tafakkur haqiqatni mutlaq emas, balki dalil darajasida qabul qiladi.

4. Xalqaro tashkilotlar pozitsiyasi

Zamonaviy global jamiyatda haqiqatni shakllantirishda xalqaro tashkilotlarning roli tobora kuchayib bormoqda. Ular nafaqat ilmiy va huquqiy mezonlarni belgilaydi, balki haqiqatning qanday talqin qilinishiga ham bevosita ta’sir ko’rsatadi. Bu esa haqiqatning mutlaq yoki nisbiy qabul qilinishiga oid bahsni yangi bosqichga olib chiqadi.

Masalan, **Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)** inson huquqlarini umuminsoniy qadriyat sifatida ilgari suradi. “Har bir inson erkin, teng va qadrlı tug’iladi” degan tamoyil mutlaq haqiqat sifatida taqdim etiladi [15]. Biroq bu huquqlarni turli madaniyatlar, siyosiy tizimlar va diniy an’analar turlicha talqin qilishi mumkin — bu esa nisbiylik elementlarini yuzaga keltiradi.

UNESCO esa madaniy xilma-xillikni himoya qiladi. Unga ko’ra, har bir xalq, har bir jamiyat o’z haqiqat modeliga ega bo’lishi mumkin. Bu yondashuv relativizm tamoyillariga yaqin: haqiqat yagona emas, balki ko’p talqinli va kontekstga bog’liq [16].

JSST (Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti) ilmiy dalillarga asoslangan haqiqatni ilgari suradi. Pandemiya davrida JSST tomonidan berilgan tavsiyalar ko'plab mamlakatlarda turlicha qabul qilindi: ayrimlar uni mutlaq haqiqat deb qabul qildi, boshqalar esa siyosiy manfaatlar yoki mahalliy kontekstga asoslanib inkor etdi [17]. Bu holat ilmiy haqiqatning ham ijtimoiy va siyosiy omillarga bog'liqligini ko'rsatadi.

Demak, xalqaro tashkilotlar haqiqatni belgilashda muhim rol o'ynaydi, ammo ularning pozitsiyasi ham mutlaq emas. Ular ko'pincha umumiy qadriyatlar va ilmiy mezonlar asosida haqiqatni shakllantiradi, lekin bu haqiqat jamiyatlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Bu esa relativizm va absolyutizm o'rtasidagi bahsni global darajada davom ettiradi.

5. Zamonaviy jamiyat va post-haqiqat davri

Bugungi kunda insoniyat "post-haqiqat" deb ataluvchi murakkab bosqichga kirib kelgan. Bu davrda haqiqatga bo'lgan munosabat o'zgargan: odamlar ko'pincha ilmiy dalillarga yoki diniy haqiqatlarga emas, balki shaxsiy his-tuyg'ular, siyosiy manfaatlar va ijtimoiy tendensiyalarga asoslanadi. Bu esa haqiqatning mohiyatiga oid savollarni yanada keskinlashtiradi [18].

Axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kommunikatsiya vositalari haqiqatni shakllantirishda kuchli rol o'ynayapti. Har bir inson o'ziga qulay bo'lgan talqinni tanlaydi, haqiqat esa ko'p hollarda "yoqimli" yoki "mos" bo'lgan fikrlar bilan almashtiriladi. Bu holat **relativizm**ning haddan tashqari kuchayishiga olib keladi: haqiqat endi dalilga emas, kayfiyatga bog'liq bo'lib qoladi [18].

Pandemiya davrida bu jarayon yaqqol namoyon bo'ldi. Ilmiy tavsiyalar, statistik ma'lumotlar va sog'liqni saqlash protokollari ko'plab jamiyatlarda turlicha talqin qilindi. Ba'zilar ularni mutlaq haqiqat deb qabul qildi, boshqalar esa shubha bilan qaradi [17]. Bu esa haqiqatning siyosiy, madaniy va psixologik kontekstga bog'liqligini ko'rsatadi.

Post-haqiqat davri bizni quyidagi savollar bilan yuzlashtiradi:

- Mutlaq haqiqat bormi yoki hamma narsa faqat talqinmi?
- Global qadriyatlar va mahalliy e'tiqodlar o'rtasida qanday muvozanat bo'lishi kerak?
- Insoniyat yagona haqiqatga intiladimi yoki turfa haqiqatlarda yashashni davom ettiradimi?

Bu savollar relativizm va absolyutizm o'rtasidagi bahsni faqat nazariy emas, balki amaliy va axloqiy darajada ham dolzarb qiladi. Chunki haqiqatga bo'lgan munosabat jamiyatning axloqiy mezonlarini, siyosiy barqarorligini va ilmiy taraqqiyotini belgilaydi.

Demak, post-haqiqat davrida biz haqiqatni nafaqat izlash, balki uni himoya qilish, tanqidiy tafakkur bilan sinab ko'rish va muloqot orqali shakllantirish mas'uliyatiga egamiz.

Xulosa: Relativizm va absolyutizm o'rtasidagi bahsni yakunlashda eng asosiy xulosamiz shuki, haqiqat na faqat nazariy kategoriya, balki ijtimoiy-amaliy instrumentdir. Mutlaq yondashuv universal me'yorlar va axloqiy poydevorlarni ta'minlaydi, nisbiy yondashuv esa bilim va qadriyatlarning kontekstual xilma-xilligini tan olib, moslashuvchanlik va kritik tafakkurni rag'batlantiradi. Ikkalasini alohida emas, balki sintezda tushunish — zamonaviy ilmiy va ijtimoiy muammolarni samarali hal qilishning eng maqbul strategiyasidir.

Ilmiy tajriba va empirik tekshiruvlar orqali shakllangan haqiqat vaqt-vaqti bilan yangilanishi kerak; diniy va madaniy manbalar esa ma'naviy barqarorlik va umumiy axloqiy me'yorlarni saqlashga xizmat qiladi. Post-haqiqat davrida haqiqatni himoya qilishning asosiy vositasi — tanqidiy tafakkur, shaffof ilmiy kommunikatsiya va pluralizmni muvofiqlashtiruvchi

institutlardir. Agar bu vositalar zaiflashsa, haqiqatning ijtimoiy qabul qilinishi manipulyatsiyaga va fragmentatsiyaga uchraydi.

Amaliy natija:

- Ta'lim tizimi tanqidiy tafakkur va ilmiy metodologiyani kuchaytirishi kerak.
- Ilmiy kommunikatsiya shaffofligi va mas'uliyatini ta'minlash uchun institutlar mustahkamlanishi lozim.
- Diniy va madaniy liderlar ham umumiy qadriyatlarga asoslangan muloqot platformalarini yaratishga intilishi zarur.

Yakunda, haqiqat izlanishi — bu dogmatik o'rnatish emas, balki doimiy sinov, dialog va qayta talqin jarayonidir. Shu jarayonda relativizm va absolyutizm bir-birini tor-mor qilish o'rniga, bir-birini to'ldirib, insoniyatni yanada barqaror, adolatli va ilmiy asoslangan qarorlarga yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Descartes, R. (1996). *Meditations on First Philosophy*. Cambridge University Press.
2. Plato. (2008). *The Republic*. Oxford University Press.
3. Hegel, G. W. F. (1977). *The Phenomenology of Spirit*. Oxford University Press.
4. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press.
5. Protagoras. (2018). *Fragments*. Loeb Classical Library.
6. Nietzsche, F. (1990). *Beyond Good and Evil*. Penguin Classics.
7. Alouddin Mansur (Tarjimon). (2001). *Qur'oni Karim (O'zbek tarjimasi)*. Toshkent: Tazkirachi.
8. Ash'ariy, A. (1999). *Al-Ibanah*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
9. Biblica. (2011). *The Holy Bible: New International Version*.
10. Rahula, W. (1974). *What the Buddha Taught*. Grove Press.
11. Radhakrishnan, S. (1994). *The Principal Upanishads*. HarperCollins.
12. Einstein, A. (2001). *Relativity: The Special and the General Theory*. Routledge.
13. Heisenberg, W. (2007). *Physics and Philosophy: The Revolution in Modern Science*. Harper Perennial.
14. Doidge, N. (2007). *The Brain That Changes Itself*. Viking.
15. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
16. UNESCO. (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*.
17. World Health Organization. (2020). *COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan*.
18. Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. St. Martin's Press.